

*Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland r.y.*

SUOMEN KESKIAIKAISTEN KIVIKIRKKOJEN AJOITTAMINEN

Seminaari Hämeen linnassa 18.11.1994

Toimittanut Henrik Asplund

Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland

Turku 1994

SUOMEN KESKIAIKAISTEN KIVIKIRKKOJEN AJOITTAMINEN

Seminaari Hämeen linnassa
perjantaina 18.11.1994

- 09.00 Ilmoittautuminen
- 10.00 Seminaarin avaus
- 10.15 **Markus Hiekkanen**
Turun keskiaikaisen hiippakunnan kivikirkot.
Systemaattinen luokittelu ja ajoitus.
- 11.00 **Carl Jacob Gardberg**
Keskiajan kivirakentaminen
historiallisessa yhteydessään.
- 12.00 Lounas
- 13.30 **Knut Drake**
Tyylivertailu tutkimusmetodina.
- 14.30 Kahvi
- 15.00 **Högne Jungner**
Keskiaikaisten kivirakenteiden ajoittaminen
luonnontieteellisin menetelmin.
- 15.30 Päätöskeskustelu

TURUN KESKIAIKAISEN HIIPPAKUNNAN KIVIKIRKOT. SYSTEMAATTINEN LUOKITTELU JA AJOITUS

Otsikko on suora käänнос väitöskirjani nimestä ja pääasiat tutkimuksen sisällöstä. Väitöskirjatyöni päämäärä oli tutkia, onko Suomen keskiajalla kivistä rakennetut kirkot eri rakennusvaiheiden mahdollista jakaa ryhmiin ja yksityisiin kirkkorakennuksiin niiden suunnittelijan ja rakentajan mukaan, ts. ovatko keskiaikaiset anonyymit rakennusmestarit tunnistettavissa heidän kädenjälkensä perusteella. Kysymyksenasettelu edellytti kokonaan aikaisemmasta suomalaisesta kirkkotutkimuksesta poikkeavaa metodologista lähestymistapaa: entisen yksittäisiä kirkkorakennuksia ("avainmonumentteja"), maakuntaryhmiä (esim. "Satakunnan ryhmä") tai erikoispiirteitä (esim. läpikulkuasehuoneet) koskevan tutkimuksen sijasta on käsiteltävä keskiaikaisen hiippakunnan kaikki kirkkorakennukset, niiden jokainen rakennusosa ja kustakin rakennusosasta useita samanarvoisia ja samalla tavalla dokumentoitavia ja luokiteltavia piirteitä.

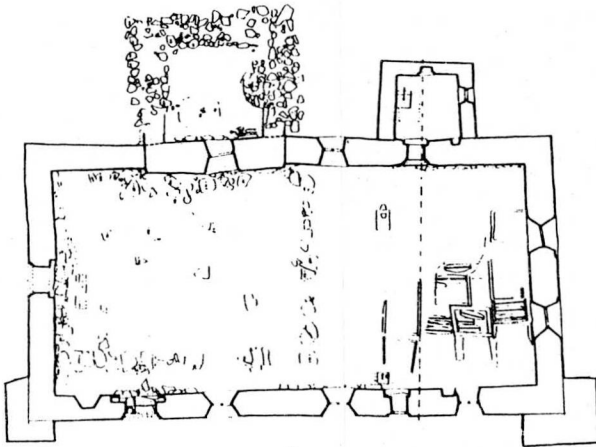
Väitöskirjan tutkimusaineistoksi tulivat siis maan kaikki keskiaikaiset kivistä rakennetut kirkkorakennukset ja niiden osat (esim. sakaristot, joiden yhteyteen ei kivistä runkokuonetta koskaan muurattu) riippumatta niiden nykyisestä ulkoasusta (modernisoitu, raunio). Aineisto käsitti 101 kirkkorakennusta ja niiden osaa. Tutkimus koski tasavertaisesti kirkkorakennuksen kaikkia rakennusosia, siis sakaristoa, runkokuonetta, asehuonetta ja tornia. Paitsi kirkkorakennusten sisäistä tasavertaisuutta ohjasi tutkimusta myös kirkkorakennusten välinen tasavertaisuus, so. tuomiokirkko käsiteltiin kuten pitäjänkirkot, luostarikirkot kuten kappelikirkot jne.

Työn suunnittelun aikana tehty tietokonekortti käsitti 25 erilaista rakennusosien piirrettä (tai muuttujaa). Niiden valintakriteerinä oli huomaamattomuus, so. niihin ei rakennuksen suunnitteluajana ole kohdistunut vahvaa arkkitehtonista tai muuta intentiota (esim. muurinsisäiset ullakonportaat). Muunkinlaisia piirteitä oli syytä valita, esim. päätykoristelu ja holvaus. Kustakin piirteestä kerättiin keskenään samat tiedot ja mitat. Kaikki piirteet eivät

tutkimuksen päämäärän kannalta osoittautuneet hedelmällisiksi. Lopullinen luettelo käsitti kymmenen muuttujaa: sisämitat, muurausliitokset, oviaukot, ikkuna-aukot, muurikomeroit, muurinsisäiset ullakonportaat, ulkosaarnatuoli, päätykoristelu, ullakonaukot & valoaukot & ääniaukot ja holvaus. Tiedot ja oheistiedot keräsin kenttätutkimuksin kirkoista, arkistoista ja kirjallisuudesta.

Kerätyn aineiston analyysi ja luokittelu tapahtui portaittain pienemmistä kokonaisuuksista suurempiin. Ensimmäinen luokittelukohde olivat piirteet rakennusosittain, esim. asehuoneiden muurikomeroit. Seuraavana vuorossa oli rakennusosien, esim. sakaristot, luokittelu ja viimeinen porras oli kirkkorakennusten luokittelu.

Analyysi ja luokittelu osoittivat, että kirkkorakennukset on suunniteltu yhtenäisinä kokonaisuuksina käsittäen sakariston, runkokuoneen, asehuoneen ja mahdollisen tornin sekä näiden holvit ja päätykoristelut. Tämä kumoo likka Kronqvistin 1930-luvulla esittämän ja viime aikoihin asti voimassa olleen käsityksen, jonka mukaan kirkkorakennukset olisi tehty enemmän tai vähemmän additiivisina kokonaisuuksina. Kirkkorakennukset voi myöhempien tietojen perusteella olettaa rakennetuiksi muutamassa vuodessa.

KARKKI'

Tulokseen yhtenäisestä kirkkorakennuksen suunnittelusta oli päästävässä valmiiksi rakennettujen kirkkorakennusten perusteella. Systemaattisen analyysin perusteella kirkkojen joukosta nousee esiin myös sellaisia kohteita, joissa näkyy anomalisia piirteitä tai piirrekokonaisuuksia. Tällaiset osoittavat sitä, että rakennussuunnitelmiin on rakennustyön yhteydessä tehty meille tuntemattomista syistä johtuen muutoksia tai korjauksia (esim. Sipoon runkokuoneen holvaus) tai jokin työvaihe on viivästynyt ja tehty uuden ajankohdan vaatimalla tavalla (esim. Finströmin runkokuoneen holvaus, Maarian runkokuoneen päädyt). Aineistossa on myös useita kohteita, joista puuttuu rakennusosa tai -osia tai piirteitä. Siten moni kivisakaristo jäi ilman sen yhteyteen rakennettuja runkokuonetta ja asehuonetta. Samoin osasta kirkkoja on jonkin tai parinkin rakennusosan holvaus jäänyt muuraamatta tai asehuone tekemättä. Kesken jääneitä kohteita on kolmisenkymmentä. Analogiatodistelun perusteella voi osoittaa kysymyksessä olevan edellä kuvatulla tavalla yhtenäisesti suunnitellut kirkot, jotka ovat jääneet kesken.

Kirkkorakennusten luokittelun perusteella oli mahdollista osoittaa, että Turun keskiaikaisen hiippakunnan kivikirkot jakautuvat kolmeen pääluokkaan A, B ja C. Luokka A käsittää pääosan Varsinais-Suomen ja Uudenmaan kirkoista sekä muutaman näiden maakuntien ulkopuolelta. Luokkaan B kuuluvat kaikki Satakunnan, Hämeen, Savon, Karjalan ja Pohjanmaan kirkot sekä eräät kirkot Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla. Luokkaan C kuuluu muutamia kirkkoja Ahvenanmaalla.

Aineiston jakautuminen luokkiin yhdessä sen kanssa, että kukin kirkko on rakennettu yhtenäisen suunnitelman mukaan nosti väistämättä esiin kirkkojen vuosilukuajoituksen. Myös monet varmoina pidetyt yksittäiset piirteet osoittautuivat jo tutkimuksen alkuvaiheissa pettäviksi (esim. kaksoisikkunat, päätykoristelun olemassaolo/puuttuminen, Andreasholvit). Tähänastisten ajoitusmenetelmien kriittinen tarkastelu osoitti ensinnäkin luonnontieteellisten ajoitusmenetelmien osalta, että ns. kalkkilaastin C14-ajoitus on ainakin toistaiseksi epäluotettava ja hylättävä. Myös TL-ajoitukseen on suhtauduttava varovaisesti kun taas orgaanisen aineen C14-ajoitus ja dendrokronologinen ajoitus kriittisesti käytettyinä ovat luotettavia menetelmiä. Useimmat

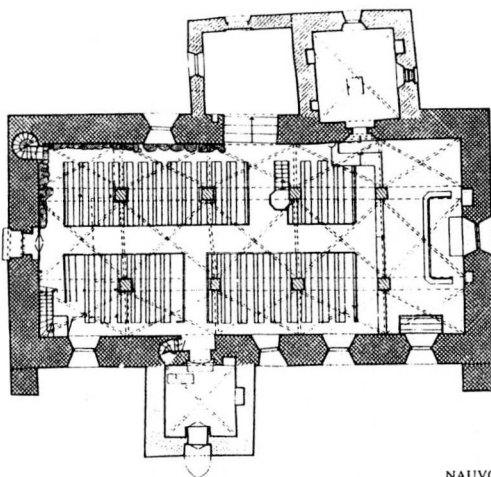
humanistisista menetelmistä kuten anekirjeet, kirkon tai muurarin mainitseminen lähteissä tms. sekä tiilikoko ovat epäluotettavia. Kokonaan käyttökelvottomia ovat irtaimeen sisustukseen kuuluvat esineet (esim. puuveistokset, kastealtaat, soittokellot) ja arkeologiset löydöt (esim. rahat, hautakivet), sillä on mahdoton tietää, mitä ne ajoittavat. Luotettavia menetelmiä ovat kalkkimaalausten tekstit ja vaakunat, sikäli kuin ne on maalattu uudelle rappauspinnalle.

Käytävissä olevien luotettavien ajoitusmenetelmien perusteella yllä kuvatut kirkkojen luokat jakautuvat ajallisesti seuraavalla tavalla: luokka A n. 1430-1490, luokka B n. 1480-1550, luokka C 1260-1450. Kunkin luokan sisällä kirkkoja ja kirkkoryhmiä voi ajoittaa tarkemmin tai väljemmin sen mukaan, kuinka paljon piirteitä kirkossa on tai siinä niitä on säilynyt nykypäiviin. Yhden kirkonrakennusmestarin suunnittelemlia muutamia kirkkoja käsittäviä alueellisia ryhmiä on mahdollista osoittaa etenkin luokan A alueelta Uudeltamaalta. Sen sijaan luokan B piirissä rakennusmestarit ovat työskennelleet koko hiippakunnan alueella.

Tutkimus osoitti, että Turun hiippakunnassa aloitettiin 1420- tai 1430-luvulla suunnitelmallinen ja intensiivinen ohjelma puisten kirkkojen korvaamiseksi kivisillä. Ohjelman johdossa oli luultavasti aluksi piispa Maunu Olavinpoika ja tuomiokapituli ja sen alueellisina läpiviejinä maarovastit. Ensimmäisessä vaiheessa suunniteltiin ja rakennettiin kirkot vauraisiin Varsinais-Suomeen ja Uudellemaalle. Suunnittelijat saatiin todennäköisesti suosituksin ja kirjeenvaihdon välityksellä Ruotsin ulkopuolelta, todennäköisesti Itämeren eteläpuolelta. Rakennussuunnitelmat kustannusarvioineen kyseiset rakennusmestarit tekivät piispan ja tuomiokapitulin yleisohjeiden ja tilaohjelman sekä maarovastin ja seurakuntien kirkkoherrojen tarkempien ohjeiden ja toiveiden perusteella. Toisessa vaiheessa rakennettiin kivikirkot Satakuntaan, Hämeeseen, Savoan, Karjalaan ja Pohjanmaalle sekä täydennettiin edellisen vaiheen (tai kirkkosukupolven) aikana ilman kivikirkkoa jääneitä seurakuntia Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla. Luokkien A ja B välillä näkyvä selvä arkkitehtoninen ja tekninen ero saattaa heijastaa jonkinlaista katkosta 1480-luvulla ja sen molemmin puolin. Toisen vaiheen, joka siis käsittää luokan B kirkot, loppuunsaattaminen jäi

tekemättä kuningas Kustaan vero- ja finanssipolitiikan takia. Tästä ovat muistoina yllä kuvatut keskeneräiset rakennukset (yksinäiset sakaristot, holvaamattomat rakennusosat, ilman asehuonetta jääneet kirkot) ja itse asiassa myös keskiajalla perustetut seurakunnat, joihin ei lainkaan ehditty alkaa rakentaa kivikirkkoa.

Joka tapauksessa luokkien A ja B kirkot ovat keskenään varsin samanlaiset edustaen selvästi hiippakunnan normatiivista käsitystä kirkkorakennuksesta, johon kuuluivat tiiliholvatut ja päädyin jo rakennusvaiheessa varustetut sakaristo, suorakaiteen muotoinen suurehko runkokuone ja asehuone. Sen sijaan Ahvenanmaan luokan C kirkot eivät kuulu Turun hiippakunnan kirkkonormin piiriin. Niiden suunnittelussa näkyy 1200-luvun jälkipuoliskon ja 1300-luvun Ruotsin muiden hiippakuntien arkkitehtoninen idea: pienehkö suorakaiteenmuotoinen, holvaamaton runkokuone ilman sakaristoa ja asehuonetta.

NAUVO

Carl Jakob Gardberg

**KESKIAJAN KIVIRAKENTAMINEN
HISTORIALLISSA YHTEYDESSÄÄN**

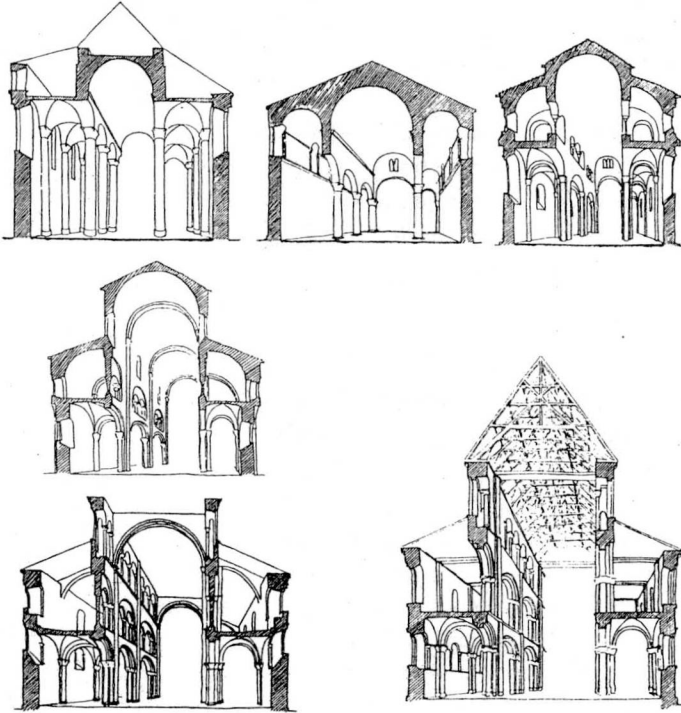
Knut Drake

TYYLIVERTAILU TUTKIMUSMETODINA

Tyylivertailu on taidehistoriallisen tutkimuksen vanhimpia metodeja ja höystettynä sopivalla määrällä kehitysoppia se on viimeisten sadan vuoden aikana ollut käytössä myös arkeologisessa tutkimuksessa. Sen lähtökohtana on ollut, että samanlaisia ilmiöitä tuskin voi syntyä sattumalta, vaan ne edellyttävät kulttuuri-kosketuksia sekä ajallisesti että fyysisesti. Alunperin toivottoman sekaiselta näyttävässä taidehistoriallisessa ja arkeologisessa artefaktimateriaalissa on järjestystä saatu aikaan ryhmittämällä rakennuksia, taideteoksia ja esineitä niistä löytyvien yhteisten muotopiirteiden mukaan.

Tyylivertailua ei sinänsä voi käyttää ajoittamiseen. Joku määrätty tyylipiirre saattaa säilyä muuttumattomana vuosisatoja, ja se voi myös väliillä hävitä ja tulla uudestaan käyttöön vasta pitkän ajan kuluttua. Mutta mikäli jotkut selvät piirteet esiintyvät keskiaikaisessa rakennuksessa, joka jollain toisella menetelmällä voidaan tarkasti ajoittaa, on luonnollista olettaa, että toinen rakennus, jossa samoja muotopiirteitä esiintyy ja jota ei muulla tavalla voidaan ajoittaa, kuuluu samaan aikakauteen. Mutta tällöin täytyy muistaa, että kyseessä ei ole tämän rakennuksen varsinainen ajoittaminen, vaan yritys sijoittaa se oikeaan paikkaan tämän tyyppisten rakennusten relatiivisessa kronologiassa.

Manner-Euroopassa tyylivertailua on harjoitettu tutkimusmetodina kirkkorakennusten kohdalla jo parisata vuotta. Vertailtaessa keskenään keskiajalta säilyneitä rakennuksia huomattiin jo varhaisessa vaiheessa, että joissakin kirkoissa, joista muutenkin tiedettiin että ne olivat 1000- tai 1100-luvulta, oli kauttaaltaan käytetty pyörökaaria eri holvauksissa, ja että suippokaaret olivat yleisiä 1200-1400-luvun kirkoissa. Näin syntyivät käsitteet pyörökaarittyli ja suippokaarittyli eli romaniikka ja gotiikka. Tutkimuksen jatkuessa löydettiin monia muitakin piirteitä, joitten avulla näitä kahta suuntausta voitiin sekä ajallisesti että maantieteellisesti erotella toisistaan ja ryhmittää alaluokkiin ja koulukuntiin, joita useissa tapauksissa oli mahdollista ajoittaa asiakirjojen avulla.

Pohjoismaissa on tyylivertailu tähän saakka ollut yleisin ajoitusmetodi. Vain poikkeustapauksissa on löytynyt keskiaikaisia kirkkoja, jotka on voitu ajoittaa asiakirjojen tai seinissä löytyvien vuosilukujen perusteella. Mutta tyyliseikkoja vertailemalla tutkijat ovat kuluneen vuosisadan aikana laatineet monisäikeisen kronologisen systeemin, jonka mukaan eri tyyppiset kirkot on sijoitettu eri aikakausiin.

Suomessa tämä tutkimusprosessi alkoi kun *Emil Nervander* 1887 julkaisi teoksensa *Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden 1*. Häntä seurasi *K.K.Meinander* ja monet muut kunnes *likka Kronqvist* vuonna 1938 kolmessa esitelmässään kokosi tutkimuksen siihen astisia tuloksia jonkinlaiseksi synteeksi. Kronqvistin tutkimustyö jäi varhaisen kuoleman vuoksi kesken ja hänen muistolleen osoitetun suuren kunnioituksen vuoksi ei kukaan ennen Markus Hiekkasta asettanut hänen teorioita kyseenalaisiksi.

Kohta Kronqvistin kuoleman jälkeen keksittiin uusi orgaanisten aineiden ajoitusmenetelmä, radiohiiliajoitus, mutta suurten marginaalien ja muitten epävarmuustekijöiden takia siitä ei ollut apua keskiajan tutkimukselle. Viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana on muitakin luonnontieteellisiä metodeja ilmaantunut, mutta dendrokronologia on ainoa, josta toistaiseksi on ollut todellista hyötyä kirkkotutkimukselle. Väitöskirjaa tehdessään Hiekkasella oli pieni määrä luotettavia dendrokronologisia ajoituksia käytettävänä ja hän liikkuu tästä johtuen varmemmalla pohjalla kuin kukaan edeltäjistään.

Kirjassaan Hiekkanen tarjoaa uusien faktojen lisäksi uuden kokonaiskuvan keskiajan kirkkojen ajoituksesta, joka täydellisesti poikkeaa Kronqvistin esittämästä synteestä. Ryhmittämällä kirkkorakennuksissa esiintyviä muotopiirteitä uudella tavalla hän muodostaa kolme luokkaa, jotka hän sitten ajoittaa kussakin ryhmässä löytyvien harvojen varmojen tietojen perusteella.

Hiekkasen ote on niin vakuuttava, että siitä helpolla voi syntyä uusi Kronqvist-ilmiö, mutta tällöin on hyvä muistaa että mikään paradigma ei ole ikuinen. Tutkimus jatkuu ja kirkkojen ajoituksissa tulee edelleen tapahtumaan muutoksia. Tyylivertailu tutkimusmetodinä ole kuollut, mutta se pääsee oikeuksiinsa vasta kun kaikki ajoitusongelmat on ohitettu. Silloin kirkkoja voi tutkia päinvastaisesta näkökulmasta ja kysyä, miksi määrätyt tyylipiirteet esiintyvät juuri määrättyinä ajankohtina. Tyylivertailun varsinaisena tehtävänä nimittäin ei ole ajoittaminen, vaan muotoilmiöiden ideataustan tutkiminen.

KESKIAIKAISTEN KIVIRAKENTEIDEN AJOITTAMINEN LUONNONTIETEELLISIN MENETELMIN

Luonnontieteellisiä analyyseja on kasvavassa määrin liitetty arkeologiseen tutkimukseen. Erään tärkeän analyysiryhmän muodostavat iänmäärittäminen menetelmät. Ne voidaan jakaa kahteen pääryhmään, suhteellisiin ja absoluuttisiin. Kuten nimi osoittaa, suhteellisilla menetelmillä tapahtumia voi asettaa toisiinsa nähden aikajärjestykseen. Menetelmien tueksi tarvitaan kuitenkin ajallisia kiintopisteitä. Suhteellisia menetelmiä ovat esimerkiksi geologiassa rannansiirtymiseen ja siitepölyanalyysiin perustuvat stratigrafiset menetelmät, kemiallisiin muutoksiin perustuvat ilmiöt kuten aminohappojen rasemisoituminen tai lasin kiteytyminen, ja arkeologiassa tyylivertailut.

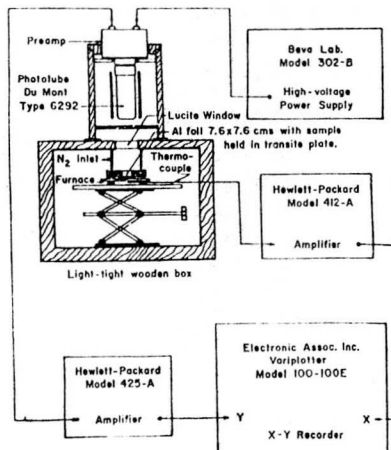
Kronologian kannalta tärkeän ryhmän muodostavat absoluuttiset iänmäärittäminen menetelmät. Näistä rytmiiitit eli toistuviin tapahtumiin, kuten puu- tai saviluston vuosittainen syntyminen, perustuvat menetelmät ovat selviä ja tarkkoja. Toisen ryhmän muodostavat fysikaaliset menetelmät, joiden perustana on radioaktiivinen hajoaminen. Esitelmässä on tarkoitus keskittyä tähän ryhmään ja käsitellä yksityiskohtaisemmin radiohiili- ja luminesenssijoiutusmenetelmiä sekä erityisesti niiden käyttöä rakennusten ajoittamiseen.

Radiohiilimenetelmä perustuu kosmisen säteilyn ilmakehään synnyttämän radiohiilen määrän mittaamiseen. Ajoitettavan aineen täytyy siksi sisältää ilmakehän hiilidioksidista peräisin olevaa hiiltä. Ajankohta, jota ajoitetaan on juuri se hetki, jolloin tämä hiilen siirtyminen ilmakehästä tapahtuu. Hyvä esimerkki on kasvin yhteyttäminen, jolloin hiilidioksidia ilmakehästä kiinnittyy kasviin. Radiohiilijoiutukseen käytetään tämän takia yleensä orgaanista hiiltä sisältäviä näytteitä. Poikkeuksena on muurilaasti, joka kovettuessaan sitoo ilmakehän hiilidioksidia muodostaen epäorgaanisia karbonaattikiteitä, jotka sitovat kivet toisiinsa. Radiohiilimenetelmällä voi täten määrittää laastin kovettumisen ajankohdan ja siten myös ajoittaa rakennusvaiheen. Luminesenssimenetelmillä määritetään taas hetki, jolloin esine on kuumennettu

yli 500 astetta. Esimerkkejä näillä menetelmillä ajoitettavissa olevista näytteistä ovat tiiliskivet, saviastiat ja tulisijassa kuumentuneet kivet.

Sekä radiohiili- että luminesenssijoitomenetelmiä on viime vuosina merkittävästi kehitetty. Tämän seurauksena on mahdollista ajoittaa yhä erilaisempia näytteitä. Mutta ennen kaikkea on kasvatettu menetelmien tarkkuutta ja luotettavuutta. Samanaikaisesti on myös tieto menetelmien rajallisuuksista lisääntynyt. Täytyy muistaa, että ajoittamalla rakennuksesta tai muusta löytöpaikasta otettu näyte saadaan tietoa näytteessä tapahtuneen muutoksen ajankohdasta kuten puun kaatovuosi, laastin kuivumisajankohta tai tiiliskiven poltto. Tämän tapahtuman liittäminen ajallisesti koko rakennuskompleksin tekoon vaatii tietenkin omaa päättelyään. Laajemman näytesarjan ajoittaminen samasta rakennuksesta voi kuitenkin edesauttaa tämänkin ongelman ratkaisua.

Fysikaalisten menetelmien käyttöä keskiaikaisten rakennusten iänmäärittämiseen voi tässä vaiheessa pitää perusteltuna, sillä niiden luonnollinen epätarkkuus, vaikkakin huomattava, on monessa tapauksessa selvästi pienempi kuin eri rakennusten iästä valitsevien käsitysten hajonta.

OSALLISTUJAT

Ahoniemi, Anu	Katermaa, Aino	Mäkivuoti, Markku	Salo, Unto
Asplund, Henrik	Katiskoski, Kaarlo	Mäkiö, Erkki	Sartes, Minna
Autio, Maija-Leena	Kekäläinen, Tarja	Mäntylä, Sari	Saukkonen, Jyri
Björklund, Kim	Kihniä, Eira	Nieminen, Matti	Seppänen, Jussi
Brusila, Heljä	Kirkinen, Tuija	Niukkanen, Marianna	Seppänen, Liisa
Dahlström, Harri	Kivistö, Markus	Nummelin, Esko	Sjöberg, Jouko
Drake, Knut	Knuutila, Jyrki	Nummelin, Liisa	Sjöberg, Leena
Edgren, Helena	Koivisto, Leena	Nykänen, Panu	Soininen, Olli
Einola, Erkki	Koivulahti, Tiina	Parikka, Anne	Soininen, Tuija-Liisa
Eloranta, Maaret	Koivumaa, Terhi	Parland, Herman	Soiri-Snellman, Helena
Fewster, Derek	Kojamo, Lilli	Paunu, Henna	Suna, Antti
Gardberg, Carl Jakob	Kolehmainen, Hanna-Liisa	Peltonen, Karim	Suna, Eija
Gestrin, Tryggve	Koskinen, Katriina	Perähuhta, Minna	Syvänen, Eini
Glasberg, Katja	Kotilainen, Vesa	Pfäffli, Heidi	Särkkä, Sirkka
Gustavsson, Kenneth	Kumlander, Heimo	Pietarila, Pentti	Taavitsainen, Jussi-Pekka
Haggrén, Georg	Kuusela, Tuija	Pietarila, Pentti	Tamminen, Marketta
Hakanpää, Päivi	Kykyri, Marita	Pietilä, Jaana	Tapio, Olavi
Halinen, Petri	Laakso-Manninen, Leena	Pihlman, Aki	Taskinen, Helena
Hamari, Aino	Laisi, Pertti	Pihlman, Sirkku	Teppo-Pärnä, Viri
Heikkinen, Maire	Lehoma, Tuula	Pirinen, Hanna	Tiihonen, Mari
Heikkinen, Markku	Lehtonen, Hannele	Pollari, Krista	Tiitinen, Teija
Heikkurinen-Montell, Tuula	Lehtonen, Kaarin	Purhonen, Paula	Tikkanen, Ilkka
Helin, Tellervo	Lehtonen, Minna	Pärnä, Seppo	Toivanen, Hanna-Riitta
Henttonen, Maarit	Lempiäinen, Terttu	Pökälä, Kimmo	Torvinen, Markku
Herranen, Merja	Lillqvist, Donald	Pöykkö, Kaarina	Tuhkanen, Tuija
Hiekkänen, Markus	Lindroos, Alf	Pöykkö, Kalevi	Tulkki, Carita
Hirviluoto, Anna-Liisa	Linna, Martti	Raike, Eeva	Tuomi, Timo
Hockman, Tuula	Lorentz, Kirsi	Rajala, Ulla	Uino, Pirjo
Huhtala, Heikki	Löija, Pauli	Rajaniemi, Marja-Liisa	Uotila, Kari
Huttunen, Pertti	Lönnqvist, Minna	Raula, Juhani	Utriainen, Anu
Häivä, Maija	Maaranen, Päivi	Rauske, Eija	Valkeapää, Leena
Härö, Elias	Mantere, Mia	Rautalahti, Eeva-Liisa	Varonen, Mari
Jalkanen-Waller, Heli	Mattila, Pirjo	Rautjoki, Leena-Maija	Viiperi, Pia
Jokinen, Martti	Merisalo, Tiina	Reinikainen, Sanna	Viljanen, Heidi
Jungner, Högne	Mikkonen-Hirvonen, Satu	Ringbom, Åsa	Vilkuna, Anna-Maria
Jäkärä, Tiina	Miller, Erik	Ruottinen, Laura	Vuola, Katri
Järnfors, Leena	Mononen, Liisa	Räty, Jouko	Vuorinen, Juha-Matti
Kairamo, Maija	Muhonen, Vilja	Saarenheimo, Eero	Waenerberg, Annika
Kaisti, Riikka	Mäkelä, Marjut	Salminen, Silja	Ylönen, Riitta
Kallio-Soukainen, Mari-Anna	Mäkinen, Anne	Salminen, Timo	Zetterberg, Pentti
Kanefva, Mirja	Mäkinen, Kari	Salo, Erja	Åberg, Fredrik
Kankkunen, Päivi	Mäkrinta, Terhi	Salo, Marja-Leena	

